Культура вживання алкоголю козацькою старшиною XVIII століття (на матеріалах щоденників Я. Марковича та М. Ханенка)

Автор: Червінська Тетяна
студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті на основі щоденників представників козацької старшини XVIIIстоліття Якова Марковича та Миколи Ханенка проаналізовано культуру вживання алкоголю. Розглянуто види, частотність закупівель та споживання хмільних напоїв представниками козацької старшини протягом конкретних років, у тому числі і під час християнських свят та постів. Базуючись на аналізі церковних та світських свят, виокремлено роль алкоголю, який був невід'ємною частиною соціокультурного життя козацької старшини XVIII ст. У дослідженні робиться спроба провести паралель між вживанням міцних напоїв козацькою елітою та дотримуванням релігійних догм, у тому числі постів.

Ключові слова: Я. Маркович, М. Ханенко, козацька старшина, алкоголь.

Культура употребления алкогольных напитков казацкой старшиной XVIII века (на материалах дневников Я. Марковича и Н. Ханенко)

Аннотация. В статье на основе дневников представителей казацкой старшины XVIII в. Якова Марковича и Николая Ханенко проанализирована культура употребления алкоголя. Рассмотрены виды, частота закупок и употребления хмельных напитков представителями казацкой старшины на протяжении конкретных годов, в том числе во время христианских праздников и постов. Базируясь на анализе церковных и светских праздников, выделена роль алкоголя, который был неотъемлемой частью социокультурной жизни казацкой старшины XVIII в. В исследовании делается попытка провести параллель между употреблением крепких напитков казацкой элитой и соблюдением религиозных догм, в том числе постов.

Ключевые слова: Я. Маркович, Н. Ханенко, казацкая старшина, алкоголь.

Culture of consummation of alcohol by Cossacks foremen in XVII century (On the materials of Y.Makarovych and M.Khanenko diaries)

Annotation. The article analyses culture of consummation of alcohol basing on the diaries of XVII Cossack foremen representatives Yakov Makarovych and Mykola Khanenko. Types, heady drinks purchase and consumption frequency by the representatives of Cossacks foremen during specific years, including time during Christian holydays and Lent. Basing on the analysis of church and secular holydays the role of alcohol, which was inalienable part of social and cultural life of Cossacks foremen in XVII century, is distinguished. In this research an attempt is made to draw an analogy between strong drinks consumption by Cossacks elite and following religious doctrines, including Lent.

Key words: Y. Makarovych, M. Khanenko, Cossacks foremen, alcohol.

Що стосується частотності закупівель вина, то М. Ханенко у 1732 р. купував різні сорти вин 11 разів, у деякі місяці фактично кожного дня, а в деякі – раз на кілька місяців, у 1733 р. – 9 разів, тоді як Я. Маркович у 1732 р. – 12. Бачимо, що частотність закупівель вина в середньому однакова. Проте Я.Маркович завжди купував більше одиниць у великих об'ємах, можливо, з метою заповнення власного винного погреба. У 1727 р., частину якого провів у Сулацькому поході, він лише частково фіксує своє вживання алкоголю (за цей рік зроблено лише 6 записів, пов'язаних з вином).

Горілка – алкоголь, який здавна пов'язують з козаками. Політична верхівка XVIII ст. впевнено продовжувала традицію вживання цього хмільного напою, виокремлювала для себе безліч його видів (Табл.1). На думку провідного французького дослідника історії повсякдення Ф.Броделя, поява горілки та зернових спиртів стала справжньою революцією. У XVI ст. спиртне лише створюється, XVII ст. забезпечує йому просування, а XVIII ст. його популяризує. Горілка довго залишалась лікарським засобом, особливо від чуми, подагри, втрати голосу. Ще в 1735 р. «Трактат про хімію» твердив, ніби спирт є своєрідною панацеєю. Хоча доти він уже тривалий час прислуговувався для наливок [1, 201]. У записах представників старшини знаходимо згадки, що ілюструють горілку як ліки, елемент для виготовлення наливок і власне алкогольний напій.

Порівняно з вином фіксується не лише придбання даного алкоголю, а й безпосереднє його вживання, що часто стоїть у парі з прикметником «подпияхомъ». Так, М.Ханенко за 1732 р. зробив 6 записів, що стосуються вживання міцного напою, тоді як Маркович – 27. У 1733р. М.Ханенко зробив 14 записів, пов'язаних з безпосереднім уживанням алкоголю, Я. Маркович у 1727 р. – 18 зафіксованих згадок. Загалом частотність вживання оковитої в обох представників старшини у середньому однакова, якщо брати до уваги як спільні роки, так і різні для кожного з них. У Діаграмі 1 подано дані у відсотковому відношенні. У щоденнику М.Ханенка горілка згадується у такому контексті: «Для поминок въ домъ умершого станъ горълки и денег 1 р.» [5, 101]; «у отца духовского была свадьба, которого и зятя его обослано зъ дому моего дробыною, хлебомъ и водкою» [5, 120]. У першому випадку він надсилав спиртне на поминки разом з грошима, у другому – дарував нареченому горілку та хліб. Це може свідчити про те, що даний продукт в той час був досить дорогим та цінним.

На сторінках щоденників також часто зустрічаємо згадки про інші алкогольні напої, зокрема пиво. Завдяки високій поживності й низькому вмісту алкоголю пиво здавна вважали за «добрий» алкоголь, на противагу міцнішим напоям на кшталт горілки. Де владарює пиво, там люди ситі та щасливі[6, 36]. У Московії, де все запізнювалося, споживач ще 1655 р. діставав ячмінне пиво («cervoise») [1, 199]. У XVIII ст. пиво достатньо відоме на території Гетьманщини, що підтверджують записи щоденників. Поруч з пивом у щоденниках часто зустрічається й інший хмільний напій – «мед питний», чи просто мед. М. Ханенко нерідко купує пиво та мед разом, наприклад: «На мед медъ и пиво 6 к.» [5, 104]. Всього за 1727–1733 рр. він придбав пива 18 разів, меду – 14. Я. Маркович надавав перевагу більш міцному алкоголю, а відтак за 1732 р. він лише кілька разів купував мед і пиво.

Популярність того чи іншого напою для окремого представника старшини визначено у Діаграмі 2. Я. Маркович у 1732 р. (як і в інші роки) надає перевагу горілці, тоді як М. Ханенко – вину.

Варто також звернути увагу на вживання алкоголю під час посту, оскільки свята у повсякденні козацької старшини займали не останнє місце. Піст – час покаяння, утримання від спокус, молитви та навернення. На прикладі козацької еліти бачимо, що вона не завжди утримувалась від спиртного. Старшина під час посту вживала алкоголь, проводила час на банкетах. Так, у Різдвяний піст 1732 р. вона відзначала чотири свята: іменини цесарівни Катерини Іоанівни, свято кавалерії російської Андрія Первозваного, іменини гетьмана та цесарівни Єлизавети Петрівни. Звісно, святкування такого роду супроводжувалось хмільними застіллями. Проаналізувавши пізніші роки ведення щоденникових записів, читаємо, що М. Ханенко у 1742 р. під час Різдвяного посту лише раз купує вино: «привезено зъ Стродуба вина бочку лагонского» [5, 184], чотири рази за піст фігурують записи на зразок «много пили», «и до позна гуляли доволно» [5, 182, 186]. Що ж стосується Я.Марковича, то у 1740 р. знаходимо лише один запис про святкування дня народження Єлизавети Петрівни: «Сей день торжествен, ради рожденія ея височества гсдрнъ цесаревни Елизавети Петровни, и подпіяхом у генерала Кейта» [4, 383], більше відомостей ні про покупку, ні про вживання алкоголю у його щоденнику немає. Під час Великоднього посту Я. Маркович купує чотири рази спиртні напої (вино різних сортів, пиво, горілку) [3, 178, 181–184], причому вкінці посту, напередодні самого свята, аналогічно й М. Ханенко – 3 покупки (вино бранне червоне, пиво, вино фронтилгияк) [5, 38,42].

Абсолютно не об'єктивним буде твердження, що козацька старшина нехтувала часом посту, так само, як і твердження, що вона дотримувалась його. Порівняно з іншими днями, дійсно, динаміка вживання та купування алкоголю спадає, проте вона не дорівнює нулю – банкети, гуляння, часті похмілля опісля – це все бачимо і у період постів. Справді, як Маркович, так і Ханенко в першу чергу люди світські, які мали зв'язки, певний статус у суспільстві і зобов'язані були вести відповідний спосіб життя. Вони глибоко шанували традиції православної церкви, постійно відвідували богослужіння. Загалом алкоголь у повсякденні козацької старшини займав не останнє місце. На нашу думку, культуру вживання алкоголю представниками козацької старшини слід розглядати не як пиятику, а як певне культурне явище, що було породженням тогочасних систем та норм поведінки. Це, зокрема, підтверджує різноманіття алкогольних напоїв, котрі зафіксовані у щоденниках Я. Марковича і М. Ханенка. Завдяки порівнянню інформації про закупівлю хмільних напоїв, їхнього асортименту та відповідних щоденникових записів про їх вживання ми дійшли висновку, що вживання алкогольних напоїв на свята було невід'ємною частиною соціокультурного життя козацької старшини XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродель Фернан. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. – Том 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе: Переклад з французької Г.Філіпчук.– К.: Основи, 1995. – 543 с.
2. Дневникъ генерального підскарбія Якова Марковича // Изданіе «Кіевской Старины» подъ редакціей Ал. Лазаревскаго. – Часть вторая (1726–1729 гг.). – К., 1895. – 342 с.
3. Дневникъ генерального підскарбія Якова Марковича // Изданіе «Кіевской Старины» подъ редакціей Ал. Лазаревскаго. – Часть вторая (1730–1734 гг.). – К., 1895. – 418 с.
4. Дневник Якова Марковича. Том IV: 1735–1740 роки / Видав Вадим Модзалевський. – Київ–Львів, 1913. – 384 с.
5. Дневник генерального хоружего Николая Ханенка. 1727–1753 // Пріложеніе къ журналу «Кіевская старина». – К., 1884. – 514 с.
6. Шивельбуш Вольфганг. Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів: Переклад з німецької Ю. Прохаська // Критика. – К., 2007. – 256с.
7. Яременко Максим. Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська академія. – Вип. 10. – 229 с.
8. Kuchowicz Zbigniew. Człowiek polskiego baroku. Wydawnictwo Łodykie. – Łodź, 1992. – С. 419.